

Horeczki Réka¹

A KISVÁROSOK FÖLDBIRTOK-SZERKEZETÉNEK TIPIKUS VONÁSAI A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

*THE TYPICAL FEATURES OF THE LAND-STRUCTURE OF SMALL TOWNS IN THE
FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY*

ABSTRACT

The aim of the present study is to introduce the agricultural system in the beginning of the 20th century of the small towns in the South Transdanubian region. I want to study those municipality that basically in the 18th and 19th century was a large (high population concentrations) village. This municipality were enough different as economically, but in the life of each village played a great role the agriculture. The agriculture have a major role in the production and the labour-structure, too. Some small towns was a traditional agricultural village where 70-85 percent of the population lived from agriculture. This town usually was a micro-region centres or market centres; therefore the development of small town depends on the results of the resources and cooperation between town and surrounding villages. In my study I will probably analyse the agricultural sector in the life of small town with statistical boards and other sources. The structure of estate was changed by the possibilities of livestock production, by the possession of vineyard, and by the situation of the forestry. I try to draw conclusions about the most typical features of the economics of the studied town.

1. Bevezetés

A kutatási célom a dél-dunántúli térség gazdasági, társadalmi és politikai életét erőteljesen befolyásoló kisvárosok hosszú távú fejlődésének törvényszerűségeit és sajátosságait feltárni és bemutatni. A három megyében a kisvárosok száma állandóan változott, a mezővárosi fejlődés, az 1871., és az 1886. évi városi törvények ezt alapvetően befolyásolták, de főként a rendszerváltás után szaporodtak meg. A kutatás során elemzem a kisvárosok népesedését, fejlődéstörténetét, gazdasági szerkezetét. Megvizsgálom, hogy valóban térségközponti, piacközponti funkciókat töltenek, töltöttek-e be. Fel kívánom tárni azokat az okokat, amelyek megmagyarázzák egyes térségek fejlődését, illetőleg rohamos elnéptelenedését. Megpróbálok ezzel párhuzamosan olyan alternatívákat keresni, ami a helyi gazdasági erőforrásokra épülve a felzárkózást, és a növekedést generálhatná. A kutatás a dualizmus időszakától tekinti át ezeket a településeket és változásait egészen a jelen időszakig; ezért mindig csak egy-egy területet, illetve időszakot vizsgállok, amely részek a kutatás végén egységes egészet alkotnak majd. Jelen tanulmányomban a téma egy fontos elemét, a földbirtokrendszer változásait vizsgálom egy kiválasztott kisváros, mégpedig Nagybjom esetében, a 20. század első felére vonatkoztatva.

2. Nagybjom térségének főbb változásai a piacosodás korában

A mezőgazdaság szerepe a 19. században hangsúlyosabban volt jelen a kisvárosok életében, mint a többi gazdasági ágazat. Ez volt az az időszak is, amikor felgyorsult a hazai urbanizáció, s „gomba módra” kezdtek szaporodni a nagyobb lélekszámot mutató községek (a

¹ Horeczki Réka, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

*A tanulmány a TÁMOP 4.2.2./B-10/1-2010-0029: Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat keretében készült

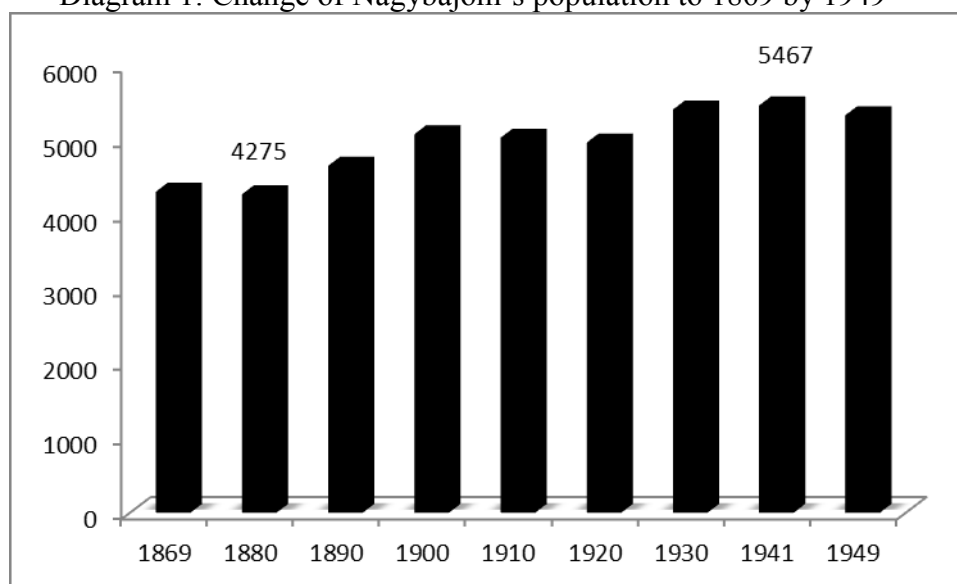
későbbi kisvárosok). Ezek az 1871. évi községi törvény előtt sokszor mezővárosi státusban működtek, ami adózási, önkormányzati és vásártartási szempontból kedvező helyzetet eredményezett a településeknek. A mezőgazdaság mellett a kisvárosok életében az ipar - a legtöbb esetben - csupán kiegészítő szerepet töltött be ebben az időszakban. Csupán néhány település esetében volt megfigyelhető az agrártermeléshez kötődő kisipar felvirágzása, amely a piacok révén be tudott kapcsolódni a közvetlen kereskedelembe. A hazai gyáripár megjelenése megtörte ezt a látszólagos kapcsolatrendszert, hiszen hatalmas népesség-koncentrációt volt képes életre hívni, amely a kisvárosok lakosságának egy részét is elszívhatta. A gyárak azonban a kisvárosokban ritkán jelentek meg, vagyis a kisvárosok működésére nem volt szignifikáns hatással; gyáripár a már meglévő nagyobb városokba települt, ahol a helyi infrastruktúrát szükségszerűen fel tudta használni a fejlesztéseihez. A nyersanyag lelőhelyre épülő települések köre viszont meglehetősen csekély volt a régióban, központi szerepet nem tudtak szerezni.¹

A városfejlődés és a vasút kölcsönös kapcsolata a dualizmus korában számottevő, az egyes területek bekapcsolódása a gazdaság érrendszerébe meggyorsította az egységes országos piac kialakulását, s ösztönözte a beruházásokat. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar jövedelmezőségét elősegítette, de fontos megjegyezni, hogy csupán a vasúti csomóponti szerep nem generálta a városok fejlődését, ha nem állt mögötte megfelelő gazdasági súly, érdekérvényesítő képesség (pl. Szentlőrinc, Somogyszob esete). A dél-dunántúli térség természeti adottságai lehetővé tették a mezőgazdaság és az agrártermékek kereskedelmével foglalkozó települések fejlődését. A településállomány és a mezőgazdaságból élők számára erőteljes hatást gyakoroltak a 19. század végén lezajlott változások, amikorra már a területek kb. 45 %-át a parasztgazdaságok művelték.² A törpebirtokosok, a volt cselédek és napszámosok száma az agrárkereskedők között megnövelte a „szegénység” számát a községekben. T. Mérey Klára³ véleménye szerint a városiasodó települések életét alapvetően befolyásolták a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a közlekedés; mint fő elemek; ezeken felül még jelentős volt a közszolgálat, a véderő, a napszámosok és házicselédek számának és arányának a változása a településeken belül. Ezek a városok „európai léptékben” kisvárosnak voltak tekinthetők, nemcsak a csekély népességszámuk, hanem főként az őstermelés hagyománya (növekvő szerepe), az ipari termelés kézműves kereteinek fejletlensége és csupán helyi jelentősége miatt.⁴

2. Nagybjom és pusztáinak népesség-változása a 20. század közepéig

Somogy megye a vizsgált időszakban nagy kiterjedésű megyének számított a 6653 km² területével, amelyen 1846-ban 238 140 lakos élt.⁵ A megye területén ekkor 13 mezőváros volt található, melyek közül Nagybjom a megye Kaposvári járásának nyugati részén helyezkedett el. Nagybjom közigazgatásilag a 19. század közepéig falunak számított. A vásártartási jog megszerzésével a település mezővárosi rangot kapott. Az első községtörvény (1871. 18. tc.) még használta a mezőváros megnevezést a településre, de a második, az 1886. évi (22. tc.) már nem. A törvény szerint Nagybjom 1886 után nagyközség volt, mert rendezett tanáccsal nem rendelkezett (ami a városokhoz emelte volna), de megfelelő anyagi erőforrásai miatt saját maga látta el községi teendőit (a kisközségek erre nem voltak képesek). 1908-ban már a törvényes előírásoknak megfelelően nagyközséggé szerveződött.

1. ábra: Nagybajom népességének változása 1869 és 1949 között
Diagram 1: Change of Nagybajom's population to 1869 by 1949

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Nagybajom területéhez az 1870-es években közigazgatásilag hozzácsatolták a környező pusztákat, így Somogy megye messze legnagyobb határú településévé vált. A nagy kiterjedésű alföldi településekre emlékeztető határ 1895-ben 21 430 kat. holdat tett ki.⁶ Az óriási határ és az egyre növekvő lakossága azonban nagyobb mértékben növelte az előjáróság közigazgatási teendőit, mint a nagyközség bevételeit. Az össznépesség a századfordulón elérte az 5000 főt, és az első világháborúig nagyjából ezen a szinten maradt.

A népesség növekedése viszont nem érintette egyformán a kül- és belterületet. Az utóbbin a népesség egy százalékkal csökkent, míg a pusztákon 63 %-kal nőtt, s ezáltal a kül- és belterületi lakosság aránya a belterület rovására jelentősen módosult. A külterületi népesség húsz pusztá között oszlott meg. A puszták közül 8 számított jelentősebbnek, ahol a külterületi népesség 71,4 %-a lakott, ezen puszták mindegyikének lakossága 100 fő fölött volt az első világháborúig.

1. tábla: Nagybajom kül- és belterületi népességének változása 1870 - 1910

Table 1: Change of Nagybajom's population to 1870 by 1910

	1870	1890	1910
Külterületi	2100	2220	1900
Belterületi	2400	2580	3100
Összesen	4500	4800	5000

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A külterületi lakosság számának nagyarányú növekedése akkor következett be, amikor a puszták adókedvezményben részesültek, hiszen az ilyen területek után a községi pótdónak csak a felét kellett fizetni. Ez a kedvezmény 1911-ben szűnt meg.

3. Nagybajom földbirtok-szerkezete

Említettem már, hogy Nagybajom földbirtoka a somogyi községekéhez képest óriási volt (21430 hold 1895-ben). „Nagybajom, a megyebeli legnagyobb helység” megnevezéssel is lehet találkozni Kanyar József egyik könyvében.⁷ A község területe nem egy nagybirtok területe volt, hanem Nagybajom területén sok nagybirtokosnak volt birtoka (ez a több mint 20

közigazgatásilag hozzá tartozó pusztának is volt köszönhető), hasonlóan Kadarkút községhez. Nagybajomban egyszerre találhatunk több jelentős középbirtokost, akik a település közéletében is részt vettek, ugyanakkor jelentős számban fordultak elő kisebb birtokosok is.

Nagybajomban a föld forgalmát alig gátolták tradicionális kötöttségek. Hitbizományi területei csupán Somssich Andornak voltak.⁸ A föld adásvétele a 20. század első felében gyakorivá vált. Gyakori jelenség a községben, hogy a nagyobb tulajdonosok egész birtokukat adtak ki haszonbérletbe, hogy a gazdálkodás mindennapi gondjaitól megszabaduljanak. A földvásárlók és haszonbérlők között kiemelkedő szerepet játszott a helyi zsidóság. A Bőhm-család két pusztát is haszonbérletbe vett a Festetics családtól, így a határ egyik legnagyobb birtokosává vált. A saját és bérelt birtokaik nagysága meghaladta a 4000 holdat. Jelentős földdel rendelkezett még Kohn Gusztáv is, aki gróf Festetics Pál 1719 holdas birtokát bérelte. Az alábbi táblázatban⁹ felsorolt 10 család volt az, aki a termőföldek felét tudhatta magáénak. A maradék 577 gazdálkodónak jutott a határ másik fele. A gazdaságok területéből egyharmados arányt képviselt a haszonbérelt birtok, és kétharmados arányban a saját tulajdonbirtok. A Nagybajomban gazdálkodók száma messze meghaladta a Kaposvári járás többi településén gazdálkodókét, ahogyan a mezőgazdasági (jégkár, gabona és takarmány, épület) biztosítással rendelkezők száma is kiugróan magas volt a járásban (a gazdálkodók több mint 1/5-e).¹⁰

2. tábla: Közép- és nagybirtokosok a községben 1895-ben
Table 2: Medium and large estates of the village in the 1895

Magyarországi családok	Magyarországi terület (hold)	Magyarországi terület (hektár)	Magyarországi terület (km ²)
Bőhm család	4000	1600	16
Kohn család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7
Festetics család	1719	688	7

Forrás: Gazdacímtár 1895¹¹

1870 és 1910 között a paraszti birtokok felaprózódása volt megfigyelhető, a községben egyre terjedő „egygyermekes családmódel” ellenére. A község felekezeti megosztottságának alakulásából következtethetünk erre, hiszen a reformátusok száma 1870 és 1910 között 15 %-kal csökkent (300 fő), míg a katolikusok száma 26 %-kal növekedett (725 fő). Ezen időszak alatt a birtokosok és bérlők száma 299-ről 453-ra emelkedett. Ez az 51,5%-os növekedést a kisbirtokok további aprózódása okozta (az 50 holdnál kevesebb területen gazdálkodók körében magas volt a gyermekszám, így az öröklések következtében az új birtokok területe lényegesen lecsökkent).¹²

A Nagyatádi féle földreform során Nagybajomban 451 igénylő kapott földet és 168 család jutott házhelyhez. A földbirtokosok közül a Festetics-és Somssich család ajánlotta fel birtokai egy részét magas vételár mellett a nagybajomi társadalomnak. 1920 után összesen 1462 holdat osztottak szét, átlagosan 3,1 hold telket kaptak az igénylők. A földreform során a határ 7,3 %-a került az igénylők kezére, így a kisbirtokok részesedési arányát ezzel az értékkel megnövelte a határból. Az új földbirtokstruktúra a következőképpen alakult:

3. tábla: A község birtokszerkezete 1935-ben
Table 3: Holding structure of the village in the 1935

Birtoknagyság	A földbirtokok	
	száma	területe (kat.hold)
1 kat.hold alatt	296	149
1-5 kat.hold	430	1208
5-50 kat.hold	462	6488
50-103 kat.hold	11	758
103-500 kat.hold	5	1384
500-1000 kat.hold	5	3175
1000 kat.h. felett	5	6810
Összesen	1214	19972

Forrás: KSH 1935¹³

A paraszti birtok 1935-ben mért legfelső határa 103 hold lett. Ekkora birtokokkal egy gazda rendelkezett csak. Azok a gazdátársai, akik 50 holdnál nagyobb birtokokkal rendelkeztek, saját maguk már nem tudták megművelni földjeiket, ezért állandó jelleggel idegen munkaerőt alkalmaztak. Többségben azonban azok a törpebirtokosok voltak, akik már nem tudtak földjükből megélni, ezért egyéb munkák elvállalására kényszerültek. Egy részük „kétlaki” életet élt, azaz elsősorban iparral foglalkoztak, de némi földdel is rendelkeztek. Az 5-50 hold kiterjedésű birtokokkal rendelkezők családi erővel művelték földjeiket.

Az 1930-as évek közepére a korábbi nagybirtok struktúra legjellegzetesebb vonásai: a gazdálkodás és a foglalkoztatás módja fennmaradtak. A közép- és nagybirtokosok szerepe a közeletben továbbra is megmaradt, bár némileg veszítettek súlyukból. A nagy- és középbirtokosok között megtalálható a Somssich (1350 hold), a Sárközy (2380 hold), a Festetics (513 hold) és a Böhm (1553 hold) család is. A kisbirtokok és a község legeltetési társulati birtoka a határ több mint felét foglalta el. De a földbirtokok megoszlása továbbra sem egyenletes, hiszen néhány közép- és nagybirtokos család foglalta el a határ 47, illetve a szántóterület 40 %-át.

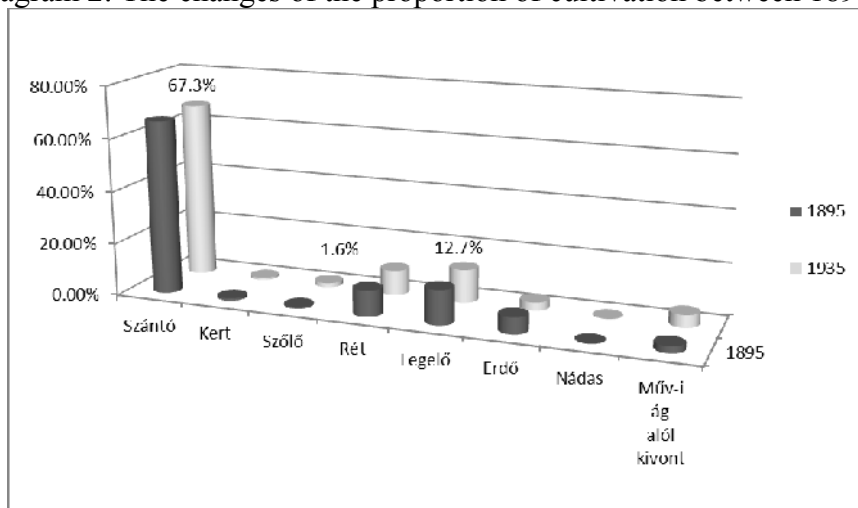
A község birtokstruktúrájában tehát alapvető változások nem történtek, viszont megfigyelhetővé vált az „egykézés”, amely a paraszti birtokok szétaprózódását kívánta megakadályozni. A paraszti birtokokat az eladósodás is fenyegette. A törpebirtokosok és szegényparasztok sorsa kiszámíthatatlan és nagyon kockázatos volt, hiszen hiába dolgozott megállás nélkül saját földjén, egy természeti csapás, esetleg egy haszonállat elhullása már a súlyos anyagi helyzetbe kergethette őket.¹⁴

4. A mezőgazdasági rendszer változásai

A 19. század második felétől a pusztai földek feltörése révén megnövekedett a mezőgazdaságilag művelt terület. A század végén a megyei átlaghoz hasonlóan Nagybjomban is az összes földterület mintegy felét szántóként hasznosították, ahol főként gabonatermesztés folyt. Nagybjom határa magas aranykorona értékű földekkel bír. A minőségi földek, valamint a piaci tendenciák miatt a búza volt a legjobban eladható termék, amit még a válság alatti gabonaár-depresszió sem tudott megváltoztatni. Az 1930-as évekre ugyanakkor az állattartás megváltozott feltételei miatt a kapásnövények súlya növekedett. Ám ezek ellenére is azt mondhatjuk, hogy a művelési ágak eloszlása a századfordulóhoz képest alig változott. A rét és legelő 3-5 %-os csökkenést mutat, amit a szántóterületek bevonásával lehet magyarázni.

2. ábra: A művelési ágak arányának változása 1895-1935

Diagram 2: The changes of the proportion of cultivation between 1895-1935

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A gazdálkodás korszerűsödését jelentette a községben, hogy az igásállatoknál a ló vette át az ökör szerepét, valamint már használtak vetőgépet, vasekéket; ezen felül a paraszti kisgazdaságokban is a cséplést már – az uradalmakból bérbevett – géppel végezték.

Nagybajomban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1900-ban lakosság 49,4 %-át tette ki. Mellettük az iparosok és a kereskedők is szép számmal képviseltették magukat. Az önálló iparosok közül legnagyobb számban cipészeket, szabókat és kőműveseket találhatunk. Ugyanakkor a földbirtokosok vagy kereskedők tulajdonában lévő iparvállalatokról sem szabad elfeledkezni. Nagybajom három gőzmalommal, téglá-előállító üzemmel, szikvízüzemmel, szatócsüzlettel, valamint élelmezési és dohányboltokkal rendelkezett.

Az állattenyésztést a 19-20. század fordulóján a kapitalista fejlődés és az egyre terjedő városiasodás, valamint az ezzel járó fogyasztási szokások változása befolyásolták. Megnövekedett a hús, zsír és tejtermékek iránti igény. A századfordulóra már lezajlottak a fajtaváltások, a hagyományos hazai fajták helyett a nagyobb termelőképességű és jobb fajtákat állították tenyésztésbe; ez elősegítette a korszerűbb állattartás és az istállózás elterjedését.¹⁵ Az állatállomány ennek következtében mind mennyiségében mind összetételében lényegesen módosult. A tartásból tenyésztés lett. A mezőgazdaság egészét befolyásoló politikai vagy gazdasági válságok az állattenyésztés fejlődésére is kedvezőtlenül hatottak. Az első világháborúig tartó időszakban az állatállomány kismértékű növekedése volt megfigyelhető (3-6 %-os pozitívum). Az 1920-as évekre a világháború és annak következményei (tömeges levágás, elhullás, járványos megbetegedések) a termelés visszaesését eredményezték. Az 1930-as években már a minőségi termelés felé fordult a figyelem; hússertéseket tenyésztettek a mangalica, valamint magyar tarka marhákat a szürke marha helyett. Az 1940-es években indult meg az állatok számának növekedése, a baromfiállomány 10 % fölé, míg a sertés-, szarvasmarha-, lófélék esetében egy stagnáló, lassú növekedésről lehet csak beszélni. Az általánosabb egész térségre jellemzők bemutatása után a község haszonállat-számának változását mutatom be.

3. ábra: A községben lévő haszonállatok száma 1870 és 1935 között
Diagram 3: The number of livestock in the village between 1870-1935

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A juhállomány nagyarányú csökkenése hátterében a fajtaváltás állt. A nyugati fajták elterjedése kiszorította a hazait, valamint az egyre nagyobb arányú extenzív gabonatermelés következtében csökkentek a legelőterületek. A juhtartás a nagyuradalmakban tartotta hegemoniáját, 1895-ben a község juhállományának 73%-át adták az uradalmak. Az állattartás többi ágában viszont a parasztság birtokolta az állomány többségét. A növekvő lakosság hússal való ellátását a juhtartás visszaesése után nagymértékben a sertéstenyésztés rohamos fejlődése biztosította. Aki tehette kukoricán hizlalt, ezért növekedett a kapásnövények súlya. A fajtaváltás itt is bekövetkezett, egyeduralkodóvá vált a mangalica tartás.

A lovak számának növekedését részben a földművelés, részben a szállítás igényei idézték elő. A település áruforgalmának lebonyolítása a vasúti összeköttetés hiányában elképzelhetetlen volt fuvarosok nélkül. 1942-ben a „legjobb lóvásárok” között tartották számon Nagybajomot Drávafok és Szigetvár mellett. Ebben az évben 4 országos vásárt tartottak a községben, átlagosan 470 ló és 647 szarvasmarha került eladásra egy-egy vásár alkalmával.¹⁶

Összefoglalás

Nagybajom esetében a mezőgazdaság a 20. század folyamán veszített a gazdasági életben elfoglalt kivételes szerepéből. A község a megye egyik legnagyobb határu településeként a községtörvények értelmében elvesztette mezővárosi státuszát. Nagyközségként működött, de lényeges eltérések birtokstruktúrájában, művelési területében nem találhatók. Lakosságszámát népes pusztáinak köszönhetően 5000 fő feletti szinten tartotta még a világháború közepette is. A Dél-Dunántúlon található településeket, így Nagybajomot is érdekes kettősség jellemezte, hogy a mezőgazdaságban a nagybirtokok mellett szinte eltörpültek a kisparaszti gazdaságok; mégis, a helyi társadalomban sokszor szerves egységként működtek, hiszen a nagybirtokos a község fő támogatójaként, a mezőgazdasági munkaerő igényén túl, ipari kapacitásokkal is rendelkezhetett. A kisparaszti birtokok aprózódása volt megfigyelhető 1895-től kezdődően, aminek következtében megnövekedett az 1 hold alatti, illetve az 1-10 hold közötti birtokok száma. Ezek a birtokosok saját földjükből képtelenek voltak megélni, többségük a közép- és nagybirtokosoknál helyezkedett el.

¹ Beluszky – Győri, 2005

² Kaposi, 2010

³ T. Mérey, 1986

⁴ Bácskai, 1995.

⁵ Kanyar, 1983. 27. old

⁶ A tanulmányban szereplő minden területi adat kataszteri holdban értendő.

⁷ Kanyar, 1989

⁸ A Somssich család birtokai közül az erdők voltak hitbizományban, mindössze egy 50 kat. hold területen.

⁹ A táblázatban kiemelt dőlt betűvel a haszonbérlok láthatók. A bérleti idő átlagosan 25-30 év volt, ezért a földreform során „felajánlott” földek már az eredeti tulajdonosaiknál kerültek megváltásra.

¹⁰ KSH, 1987 I. kötet

¹¹ Gazdacímtár, 1987

¹² Mikóczi – Solymosi, 1979. 334-359. old

¹³ KSH 1935

¹⁴ Mikóczi – Solymosi, 1979. 369. old.

¹⁵ KSH, 1998

¹⁶ Kanyar 1989, 576. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az 1920. évi népszámlálás. (1925) Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 72.kötet, Budapest

Az 1930. évi népszámlálás. (1934) Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 86. kötet, Budapest

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. - II. kötet. Gazdacímtár.(1897) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. : Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. (1912) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 42. kötet, Budapest

Bácskai Vera: Dunántúl városhálózata a 18. században. In. Horváth Gyula (szerk.) (1995): A Dunántúl szolgálatában. Előadások Rúzsás Lajos emlékének. MTA RKK, Pécs

Beluszky Pál – Győri Róbert (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs

Csánki Dezső (1914): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Budapest

Horeczki Réka (2012): A mezővárosok fejlődési sajátosságai a dél-dunántúli régióban 1784-1910 között. IV. Nemzetközi és X. Országos Grastyán Konferencia konferenciakötetében megjelenő tanulmány (megjelenés alatt)

Kanyar József (1983): Fejezetek Somogy megye történetéből. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 27-56. p.

Kanyar József (1989): Harminc nemzedék vallomása Somogyról: Történelmi olvasókönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 42., 194-252., 270-300., 385-460., 576-623. p.

Kaposi Zoltán (2010): Markzentren und Versorgungsbezirke auf dem Süd-Transdanubischen Gebiet von Ungarn im 19. Jahrhundert. In: Relatia Rural - Urban: Ipostaze ale traditiei si modernizarii. Szerk.: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean. Cluj-Napoca, 2010. Presa Universitară Clujeană. 331-352.p.

Magyarország állattenyésztése 1851-1996-ig. (Statisztikai áttekintés). (1998) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Magyarország földbirtokosai és földbérloői. (1937) Gazdacímtár. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. (1937) I. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Magyarország népessége és gazdasága: Múlt és jelen. (1996) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Mikóczi Alajos – Solymosi László (1979): Nagybjom története. A Nagybjom Nagyközségi Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kaposvár 132-226. p., 334-359. p., 366-378. p.

T. Mérey Klára: Városiasodó településtípusok a századfordulón Somogy megyei példák alapján. In. Kanyar József (szerk.) (1986): Somogy megye múltjából. 13. Levéltári Évkönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. 279-301. p.